

Özel ve Kamusal Alanda Muhafazakâr Anneliğin İnşası: Ankara-Aktaş Mahallesi Kentsel Dönüşüm Projesi Örneği

Dr. Burcu HATİBOĞLU EREN¹

Özet

Bu çalışmada, yoksul kadınların ataerkil ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden özel ve kamusal alanla kurduğu ilişkilerin dönüşümü, Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesi örneğinde ele alınmıştır. Feminist etnografik bir çalışma olarak tasarlanan araştırma kapsamında, arsa sahibi oldukları için TOKİ evlerine geçmeye hak kazanmış konumdaki ve sosyal yardımlarla yaşayan kadınların deneyimleri, otuz iki yoksul kadınla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, kentsel dönüşüm sürecinde özel ve kamusal alanın giderek muhafazakârlaştığı görülmektedir. Bu muhafazakârlaşma süreci, yoksul kadınlar tarafından, 1) annelik ve bakım rolünün kutsanması 2) okul ve çevresinde muhafazakâr örgütlenmelerle bağlantıların güçlenmesi, 3) eril kamusal alanda korku ve güvensizlik ile 4) annelik kimliği dışındaki kadınların dışlanması biçiminde deneyimlenmektedir. Bu çerçevede Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşümün, yoksul kadınlar açısından muhafazakâr anneliğin inşa süreci olarak işlediği görülmektedir. Çalışmada, muhafazakâr anneliğin inşası olarak işleyen kentsel dönüşüm süreci feminist sosyal politika açısından değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: Neoliberalizm, muhafazakârlık, kentsel dönüşüm, yoksulluk, toplumsal cinsiyet, feminist etnografi

Abstract

This research is focused on the transformation in relations with private and public space of poor women within patriarchal and gender roles, in the sample of Aktaş urban renewal project. The research is designed as a feminist ethnography and focuses on the experiences of thirty-three poor women who live on social aids and entitled to live in cluster housing TOKI because they are land owners. In-depth interviews are conducted to gather women experiences then analyzed. The findings of the research indicate that private and public spaces have being seen more conservative than ever. In this process of conservatization is experienced by poor women as 1) sanctified motherhood and caring, 2) relations with conservative organizations in school environment, 3) fear and insecurity in masculine public space and 4) exclusion of women who don't have motherhood identities. In this context Aktaş urban renewal project seem to perform as a construction process of the conservative motherhood. In conclusion, urban renewal project as a construction process of conservative motherhood is evaluated within feminist social policy.

Keywords: neoliberalism, conservatism, urban renewal, poverty, gender, feminist ethnography

---

¹ Ar. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Sosyal Hizmet Bölümü. Bu çalışma, yazarın “Yoksul Kadınlar için ‘Sıcak Yuva/Özgür Kent’ Hayaliyle ‘İmkânsız Medeniyet’ TOKİ; Feminist Sosyal Çalışma ve Kent İçi Yoksul Alanların Dönüşümü: Ankara, Aktaş Mahallesi Örneği” adlı Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenen doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Kentleşme, kentlileşme, bu süreçte ortaya çıkan sosyal sorunlar ve yoksulluk, tarihsel süreç içerisinde kentleşme sürecini belirleyen hâkim ideolojiler/politikalar üzerinden farklı boyutlarda ele alınmıştır. Günümüz kentleşme sürecine baktığımızda, özellikle 1970'lerden sonra neoliberal ideolojinin ve bu çerçevede geliştirilen politikaların hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, günümüz kentleşme sürecinin toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahseden bir yoksullukla mücadele söylemi üzerinden yürütülmesi, Aktaş mahallesi üzerinden sorunsallaştırılmaktadır. Bu çerçevede Harvey (2007)'in neoliberal kentleşme tanımı, süreci anlayabilmek açısından önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Harvey (2007)'e göre neoliberal kentleşme, neoliberal politikaların ekonomik, mekânsal, sosyal, kültürel, duygusal ve bilişsel alanlarda yarattığı dönüşümler çerçevesinde belirli özelliklere sahiptir. Bu açıdan, araştırmada da sıklıkla kullanılan neoliberal kentleşme kavramı, özelleştirmeyi ve kâr odaklılığı önceleyen, kentsel sorunları ve yoksulluğu kârlılığı arttırmak ve sosyal riski yönetmek üzerinden değerlendiren, daha çok mekânsal dönüşüme odaklanan kentsel dönüşüm projeleriyle yürütülen bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla informal sosyal ağların ve kadınların güçlenmesi ya da yerel yönetimlerde katılımın önemszenmesi gibi konular, bu sürecin bir parçası olarak işlemekte ve özellikle yoksul kadınlar üzerinde farklı baskılar yaratmaktadır.

Bu çalışma, hiçbir çevresel düzenlemenin, gündelik yaşamı şekillendiren ve onun tarafından şekillenen daha geniş sosyo-politik düzenlemeler dikkate alınmadan ya da bu çerçevede bireylerin kişisel ve kültürel deneyimleri görmezden gelinerek anlamayacağı iddiasına dayanmaktadır. Bu açıdan De Certeau (1984)'ın gündelik yaşamın incelenmesinde sıklıkla kullandığı mekân (place), alan (space) ve sosyo-mekânsallık (spatiality) gibi kavramların, yeni bir bakış açısı sunduğu düşünülmektedir. Örneğin De Certeau (1984)'ın 'Gündelik Yaşamın Pratiği' isimli kitabında kent yaşamı, insanların belirli mekânlarda tekrarladığı gündelik yaşam etkinlikleri üzerinden kurduğu ilişkilerle 'yabancılaşma' duygusunun üstesinden gelebilmeyi sağlayan alanlar yaratması olarak ele alınmaktadır. Mekânların gündelik kullanımıyla aidiyet ve bağlanma duygusu arasındaki ilişki, feminist kuramcıların De Certeau (1984)'ın çalışmasını dikkate almasında etkili olmuştur. Feminist kuramcıların üzerinde durduğu bir diğer kent kuramcısı, yurttaşlığı gündelik yaşam üzerinden yeniden tanımlamaya çalışan Lefebvre

(1996)'dir. Lefebvre (1996) kent hakkı (right to the city) kavramıyla kentte yaşamının, kentsel alanların kullanımı ve gelişiminde etkin olabilme anlamında bir yurttaşlık hakkı olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede gerek De Certeau (1984)'un gerekse Lefebvre (1996)'nin gündelik yaşam, mekân, alan ve sosyo-mekânsallık ile aidiyet ve yurttaşlık hakları arasında kurduğu bu bağlantı, feministler açısından gündelik yaşamı özel-kamusal alan ayrımını yaratan eşitsiz ataerkil ilişkilerin ve toplumsal cinsiyet rollerinin analiz edilebileceği bir alan haline getirmektedir.

Dolayısıyla, bu çalışma kapsamında kullanılan ataerkil ilişkiler kavramı ile, yoksul kadınların ev ve kent mekânında, yoksullukla ilişkili olarak karşılaştığı eşitsizlik koşullarını arttıran aile ilişkilerinden refah hizmetleriyle olan ilişkilere kadar uzanan ve cinsiyete göre belirlenmiş her türlü eşitsiz ilişkiden bahsedilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri kavramı ise, yoksul kadınların, ataerkil ilişkilerle şekillenen yoksulluk koşullarında özel ve kamusal alan kullanımını ve bu alanlarda gerçekleştirilen etkinliklerini belirleyen rol ve sorumlulukları ifade etmektedir. Bu çerçevede Aktaş mahallesinde yoksulluk koşullarında yaşayan kadınların gündelik yaşamlarında ataerkil ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden özel ve kamusal alanla kurduğu ilişkinin nasıl dönüştüğü, araştırmanın sorununu oluşturmaktadır. Bu açıdan ise, Aktaş mahallesindeki yoksul kadınlar için kentsel dönüşüm sürecinin eşitsiz ataerkil ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden deneyimlenerek kamusal ve özel alanda 'muhafazakâr bir annelik' kimliğini ortaya çıkardığı iddia edilmektedir.

Neoliberal Kentleşme Sürecinde Yoksul Kadınlar: Özel ve Kamusal Alanda Bakım Rolü ve Annelik

Neoliberal dönemde tüm dünyada refah rejimleri açısından yaşanan dönüşümler, kentleşme ve kent yönetimi konularında da sosyo-politik bir değişimin temellerini oluşturmaktadır. Nitekim bu dönemde gerçekleştirilen refah tartışmalarında sıklıkla toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsedilirken gelirin yeniden dağıtımına ilişkin eşitlikçi değerlerin yoksulluk söyleminden kaybolduğu görülmektedir. Bu açıdan Philips (2001) ve Razavi (2009) yoksulluğun giderek dezavantajlılık üzerinden sunulan sosyal yardımlar çerçevesinde ele alınmaya başlandığını ve yoksullukla mücadelede eşitsiz toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren yaklaşımların öne çıktığını söylemektedir. Eşitsiz ataerkil ilişkiler üzerinden geliştirilen bu tür cinsiyet körü yaklaşımlar ise, kadınların ve kız

çocuklarının kamusal olanaklardan (eğitim, istihdam vb. gibi) yararlanmalarını engellemekte ya da eşitsizliklerle karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Feminist eleştiriler çerçevesinde ele alınabilecek olan bu eşitsizlikler, kalkınma yazını çerçevesinde hâkim olan iki paradigmayla ilişkili olarak değerlendirilebilmektedir. Drolet'e göre (2010: 212-215) Kalkınmada Kadın ile Kadın ve Kalkınma yaklaşımları olarak da ele alınan bu iki paradigma, yoksulluğun etkilerini hafifletmek için kadınların desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. İki paradigma çerçevesinde, kadınların harcamalarını daha çok aile üyelerinin ihtiyaçlarını gözeterek yapıyor olmaları sosyal yardımların kadınlara verilmesinin temel nedenidir. Ancak bu amaçla sunulan yoksulluk destekleri, genellikle ev içi kaynakların dağılımı ve paylaşımındaki dengeleri/güç ilişkilerini ya da kadınlar üzerinde baskı yaratan geleneksel ve ataerkil yapıları görmezden gelmektedir. Dolayısıyla Chant (2010: 269-270), her iki paradigma çerçevesinde, kentsel alandaki yoksullukla mücadele politika ve programlarının yoksul kadınların özel ve kamusal alanla ilişkileri açısından bakım ve annelik kimliğini temele alan varsayımlara dayandığını söylemektedir. Bu konuda yapılmış olan araştırma sonuçları da bu iddiayı destekler niteliktedir.

Örneğin Beneria ve Floro'nun (2006) Bolivya ve Ekvador'da yaptığı araştırma, sosyal yardımların kadınlara verilmesiyle kadınlar üzerinde baskı yaratan toplumsal cinsiyet rollerinin desteklendiğini ve aile üyelerinin bakım ve beslenmesini sağlamak konusunda kadınların aşırı stres yaşadığını göstermektedir. Benzer şekilde, Steinhilber (2006) Çek Cumhuriyeti ve Polonya'daki yoksullukla mücadele politikalarının annelik kimliği üzerinden sunulduğunu ve bu durumun yoksul kadınlar için çalışma ve ev yaşamı arasında gerilimlere neden olduğunu bulmuştur. Aynı araştırma istihdam alanında annelik kimliğini destekleyen yoksullukla mücadele politikalarının kadınların kayıtdışı istihdam alanlarıyla ilişkisini görünmez kıldığını da vurgulamaktadır. Benzer şekilde Masika, De Haan ve Baden (1997), Güney Asya'da yapılan araştırma sonuçlarından yola çıkarak, para kazanan kişinin hastalığının temel yoksullaşma nedeni olduğunu, böyle bir durumda kadınların kendi sağlıklarından çok diğerlerinin sağlıklarıyla ilgilendiğini ve bakım masrafları nedeniyle daha fazla borçlanma riskiyle karşılaştığını belirtmektedir. Özetle araştırma sonuçları, yoksulluk koşullarında sadece kadının annelik ve bakım rolüne odaklanmanın ya da kadının özel ve kamusal alandaki belirsiz konumunu görmezden gelmenin, bağımlılık, aşırı iş yükü, tükenmişlik ve kamusal olanaklardan dışlanmayla

bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ancak bugün hala uluslararası örgütlenmeler çerçevesindeki yoksullukla mücadele politika ve programlarının, bakım ve annelik rollerini destekleyen projeler biçiminde ele alındığı görülmektedir. Örneğin BM HABITAT (2008), giderek artan kentleşmeyi ve kentsel yoksulluk sorununu ‘barınma güvencesi’ ve ‘iyi kent yönetimi’ kampanyaları üzerinden ele alırken, Kabeer ve Subrahmanian (1996) bu politika ve programların kadınları annelik ve bakım rolleri üzerinden ele aldığını vurgulamaktadır.

Bu çerçevede Razavii ve Hassim (2006), yoksullukla mücadelede dezavantajlılığa dayalı ihtiyaç sahipliği anlayışıyla geliştirilen liberal toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarını, ‘yeni ataerkil reformlar’ olarak ele almaktadır. Razavii ve Hassim’e göre (2006: 30-39), yeni ataerkil reformlar, yoksul kadınları özel alanla bağlantılı olan evlilik ve akrabalık ilişkileri içerisinde annelik ve bakım rolleriyle tanımlamakta ve onları erkeklerin koruması altında eşitlikleri için aile refahından yararlanmaya zorlamaktadır. Dolayısıyla aile bağları ve akrabalık ilişkilerinin güçlü, gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu ve merkezi/hiyerarşik devlet anlayışının dini ve geleneksel değerlerle şekillendiği toplumlarda, gelirin yeniden dağıtımına ilişkin eşitlikçi değerleri temele almayan bir toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının başarısız olacağı vurgulanmaktadır. Dominelli’ye göre (2002: 60), bunun nedeni kadınların erkeklerden farklı olarak kimliklerini aile ve toplum içerisindeki ‘iyi eş’ ve ‘iyi anne’ kalıp yargıları çerçevesinde şekillendirmeleridir. Bu açıdan yoksul kadınların gündelik yaşam deneyimlerini, kadının özel alanda bağımlı olduğu eşitsiz ataerkil ilişkilerden özgürleşebilme, kendi yaşamlarıyla ilgili kararlara katılabilme ve kamusal alanı kullanabilme kapasitesiyle birlikte ele almak gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Neoliberal Dönemde Türkiye’nin Muhafazakâr Refah Rejimi ve Kentsel Dönüşüm Sürecinde Kadın

Yetersiz refah sistemi ve kayıtdışı istihdam koşulları nedeniyle, Türkiye’de refah hizmetleri çoğu zaman informal sosyal ağlar ya da geniş aile içinde olabildiğince ucuz ya da ücretsiz olarak karşılanmaya çalışılmıştır. Türkiye kentleşme tarihi içerisinde barınma sorununa çözüm olarak geliştirilen gecekondu politikaları bunun en somut örneğidir. 1980’lere kadar ‘hemşerilik’ ilişkileri barınma sorununun sosyal huzursuzluk yaratmasını önleyen informal bir sosyal dayanışma biçimi olarak işlemiştir. Benzer şekilde öncelikli

refah alanlarından biri olan bakım hizmetleriyle ilgili olarak sorumluluğun çoğu zaman aile içerisinde (genellikle kadınlarca) paylaşılması, Türkiye refah rejiminin karakterini belirleyen önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Buğra Keyder, 2006). Bu açıdan, sıklıkla 1980 sonrası dönemi tanımlamak için kullanılan neoliberalleşme süreci, Türkiye gibi ülkelerde zaten var olan güçlü refah sisteminin erimesi biçiminde yaşanmamıştır. Tam tersine bu ülkelerde devlet, refah hizmetlerine ilişkin sorumluluğu başta aile olmak üzere piyasa ve sivil toplum örgütlerine (STÖ) dağıtarak gücünü yeniden inşa etmenin yollarını bulmuştur. Göçmen'e göre (2014) bunun ahlaki temellerini, 1990 sonrasında sayıları giderek artan dini referanslı STÖ'ler ile politika alanına taşınan muhafazakâr değerler oluşturmaktadır. Böylece dini referans alan STÖ'ler aracılığıyla hem daha önce var olmayan refah hizmetlerine ilişkin klientalist ilişkilere dayalı bir fayda yaratılmakta hem de kadının annelik ve bakım rolünü kutsayan değerler üzerinden devletin refah sunumuna ilişkin görevlerinde maliyet düşürülmektedir. Böylece, kamusal bakım, yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerine ilişkin dini referanslarla yaratılan ekonomik faydanın ahlaki ve politik temelleri de atılmış olmaktadır. Dolayısıyla neoliberalleşme süreci, Türkiye'de kadınların bakım ve annelik rolleri üzerinden hem devletin refah alanından çekilmesi hem de devlet gücünün politikleşerek yayılması olarak deneyimlenmiştir (Eder, 2010; Yaraş, 2014). Karaman'a göre (2013) bu süreç, Türkiye kentleşmesinin 2000'li yıllardaki görünümü olan kentsel dönüşüm projelerinin çerçevesini de belirlemiştir.

Türkiye'de 2004 yılıyla gündeme gelen birçok yasal düzenleme, TOKİ'nin konut üretimindeki ve belediyelerin hem konut üretimi hem de sosyal yardımlar konusundaki yetkilerini arttırmış ve bu hizmetlerin sunumunda özel şirketler ya da sivil toplumla ortaklaşma olanaklarını geliştirmiştir. Böylelikle afet riskinin azaltılması ve gecekondu alanlarının dönüşümü amacı başta olmak üzere, birçok kentsel dönüşüm projesi uygulanmaya başlanmıştır; bunlarda Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ve Büyükşehir belediyeleri özel inşaat şirketleriyle anlaşarak süreci başlatmıştır. 2004 yılıyla birçok kentte başlatılan projelere bakıldığında, dönüşüme uğrayacak alanlar içerisinde kent yoksullarının yoğun olarak yaşadığı gecekondu alanlarının ciddi bir yüzdeye sahip olduğu görülmektedir (Karaman, 2013). Nitekim TOKİ tarafından yayınlanan '2011-2012 Geleceğin Türkiye'sini İnşa Ediyoruz' isimli raporda (2011), 2011 yılına kadar üretilen konut sayısının 500.000 olduğu ve bu konutların %83'ünün sosyal konut olarak

üretildiği iddia edilmektedir. Ancak 6360 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun (2012)'un 7. ve 8. maddelerine dayanılarak aynı yıl hazırlanmış olan 28410 sayılı Dönüşüm Projeleri Özel Hesabı Gelir, Harcama, Kredi ve Kaynak Aktarımı Yönetmeliği'ne bakıldığında, 'yoksul ve dar gelirli' bireylerin daha çok borçlandırılarak sürece dâhil edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim söz konusu yönetmelik, yoksul veya dar gelirli olarak kabul edilenlere verilecek kredilerin, 775 sayılı Gecekondu Kanunu (1966) ve 7296 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (1959)'da belirtilen usul ve esaslar uyarınca borçlandırma suretiyle verilebileceğini söylemektedir. Sunulan sosyal yardımlardan yararlanmak için gereken 'yoksul veya dar gelirli' olma kriterinin en temelde konut sahibi olmamak olarak değerlendirilmesi ise, sosyal yardımlar olmaksızın yaşamını sürdüremeyecek olan ancak zamanında gecekondu aklarından yararlanarak konut sahibi olmuş yoksullar açısından oldukça sıkıntılıdır. Bu çerçevede kent içerisindeki yoksul alanlara yönelik kentsel dönüşüm projeleri kapsamında kalan geniş bir kitle, yasanın sağladığı olanaklardan yararlanamamaktadır. Dolayısıyla kentsel dönüşüm projelerinin 'sosyal konut' iddiasıyla olan bağlantısı, yeterli gelire sahip olamayan yoksulların konut satın alabilmeleri için belediyeler ve sivil toplum aracılığıyla 'güçlendirilmesi' anlayışıyla kurulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 6360 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun (2012)'da, kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirildiği yoksul alanlarda yaşayan hak sahipleri ve kiracılara yönelik olarak çeşitli tahliye, kira yardımı, kredi desteği ve diğer sosyal yardımlar ayrıntılı olarak tanımlanmış olsa da hedef kitesine ulaşamamıştır.

Ancak kentsel dönüşümle bağlantısı kurulmasa da, 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005)'yla birlikte, kentsel dönüşüm alanlarındaki birçok yoksul aile (genellikle de kadınlar), belediyelerin yerel firmalar aracılığıyla sunduğu gıda, giyecek, eşya, temizlik, ısınma/kömür, kira, sağlık, çocuk, yaşlı ve özürlü bakımı ve eğitime yönelik ayni/nakdi sosyal yardımlardan yararlanmaya başlamıştır. Karaman (2010) refah hizmetleri için bağış toplayan belediyeler ve vakıf statüsünde olmasına rağmen oldukça yüksek bir devlet bütçesi ayrılan SYDV'ler üzerinden yürütülen bu süreci, sadaka kültürünün yerel sosyal ağlar üzerinden devlet eliyle geliştirilmesi olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Yaraş (2014), neoliberal dönemde kentsel mekanın dönüşümüne odaklanan belediyeler tarafından izlenen stratejilerin, kadınların sosyal ağları geliştirmedeki rolü

üzerinden kadına yeni bir statü kazandırdığını vurgulamaktadır. Kadının kentsel dönüşüm süreciyle kazandığı bu statü ise, ‘güçlendirme’nin yeni anlamı olarak, kadının birey olarak ‘özgürleşmesi’ne değil ‘yoksul ailelerin güçlendirilmesi’ne vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla Yaraş (2014)’a göre yerleşme ve refah hizmetlerinden devletin çekilmesiyle birlikte deneyimlenen neoliberal kentleşme süreci, Türkiye’de muhafazakârlaşmayla birlikte şekillenmiştir ve eşitsiz toplumsal cinsiyet ilişkileriyle bağlantılı boyutlara sahiptir.

Araştırma sorusu ve Metodolojik Tercihler

Bu çalışmada, Aktaş mahallesi kentsel dönüşüm projesiyle mahallede yaşayan yoksul kadınların özel ve kamusal alan kullanımlarının nasıl dönüştüğü sorusuna cevap aranmaktadır. Bu çerçevede yoksul kadınların ataerkil ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden özel ve kamusal alanla kurduğu ilişkiler, Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesi örneğinde yoksul kadınların gündelik yaşam deneyimleri çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla yoksul kadın deneyimleri, Yuval-Davis (2006)’in kullandığı anlamda iktidar ilişkileri ve bu ilişkiler içerisindeki mücadelelerle biçimlenmiş heterojen bir kadın kategorisi üzerinden, neoliberal kentleşme sürecini anlamamanın bir yolu olarak kullanılmıştır. Bu anlama çabası açısından, Dorothy Smith (2005)’in ‘feminist bakış açısı kuramı’nın sınırlarını ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyeti içerecek şekilde genişleterek geliştirdiği, ‘kurumsal etnografya’² ya da ‘feminist etnografya’, elverişli yöntemsel öneriler sunmaktadır. Smith (2005)’e göre, kadınların gündelik yaşam deneyimleri sosyal bilim araştırmalarında başlangıç noktası olarak alınmalıdır. Ancak araştırmada gündelik yaşam deneyimlerini başlangıç noktası yapmak, araştırmanın gündelik yaşam ‘sorunları’ ile sınırlı kalacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü bireyler gündelik yaşam içerisinde konumlanmış öznelerdir ve deneyimlerini ‘konumlanmış’ bakış açılarından yola çıkarak ifade ederler. Bu çerçevede feminist etnografya yöntemi kadınların gündelik yaşamlarında özel ve kamusal alan kullanımını belirleyen toplumsal konumlanışlarını dikkate alması açısından (Stoetzler ve Yuval-Davis, 2007), tercih edilmiştir.

---

²Kurumsal etnografya, feminist antropoloji, uygulamalı antropoloji ve feminist sosyoloji alanındaki bilgilerden yararlanılarak geliştirilmiş olduğundan literatürde feminist etnografya olarak da adlandırılabilir.

Araştırma Alanı: Aktaş Mahallesi

Aktaş mahallesi, 'Altındağ Belediyesi 2006 – 2009 Stratejik Planı' (2006: 5) çerçevesinde 'Altındağ'ın imar sorununun çözülüp, yaşanabilir bir çevre için kaçak ve çarpık yapılaşmanın yok edilmesi' ile bölge sakinlerine 'daha iyi' ve 'güvenli' bir yaşam sunmak amaçlarıyla 'dönüşüm alanı' ilan edilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda ise, 'alt ve üst yapı çalışmalarının yapılacağı' (2. stratejik amaç) ve 'yoksulluğun azaltılması ve muhtaç durumda bulunan kişi ve gruplara etkin sosyal koruma sağlanacağı' (7. stratejik amaç) belirtilmektedir. Bu açıdan Aktaş mahallesinde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projesi, Harvey (2007)'in neoliberal kentleşme tanımına uygun biçimde, kamu-özel sektör işbirliğiyle kentsel yoksulluğu ve sosyal riski azaltmak amacıyla Ankara-Altındağ'da başlatılan ilk kentsel dönüşüm projesi olma özelliği taşımaktadır. Bununla beraber Aktaş mahallesi, geçmişten bu yana, Ankara'nın Çiğir ve Yenidoğan semtleri arasında kalan yoksulluğun suç ve şiddetle bütünleştiği, kadınların yaşamı açısından tehlikeli bir alan olarak bilinmektedir. Ancak mahallenin batı literatüründeki 'sınıfaltı' (underclass) ya da 'ghetto' gibi tanımlamalara karşılık gelen 'varoş', 'çöküntü mahallesi' gibi kavramlarla ifade edilmeye başlanması, neoliberal dönemde gündeme gelmiştir. Bugün, bu kavramlar, yoksulların ahlaki, yapısal ve fiziksel bir çöküş içerisinde olduğu algısını beslediği için birçok kent araştırmasında eleştirilmesine rağmen (Erman, 2007; Uzunçarşılıoğlu-Baysal, 2010), Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesinin rasyonel temellerini oluşturmuştur. Bununla beraber bu süreç, 'kadınlar için daha iyi bir yaşam' kurgusuyla şekillenmektedir. Böyle bir kurgu, en temelde, yoksul kadınları, içerisinde yer aldığı baskıcı ataerkil ilişkilerden ya da eşitsiz toplumsal cinsiyet sorumluluklarından özgürleşebilme, kendi yaşamlarıyla ilgili kararlara katılabilme ve kamusal alanı kullanabilme kapasitesi çerçevesinde ele almayı gerektirir. Dolayısıyla Aktaş mahallesi, neoliberal kentleşme sürecinin ataerkil ilişkilerle biçimlenen yapısını anlamının ve bu yapının kadınların özel ve kamusal alan kullanımları üzerindeki etkisini keşfetmenin mümkün olduğu bir araştırma alanıdır.

Araştırma Özneleri

Araştırma sorusuna cevap bulabilmek açısından, kentsel dönüşüm projesi öncesinde Aktaş mahallesinde yaşayan, 'muhtaçlık kriterleri' çerçevesinde SYDV'den ve Altındağ Belediyesi'nden sosyal yardım alan (gıda ve kömür yardımı) ve tapu sahipliği

koşulundaki toplam otuziki 'yoksul kadın'ın deneyimine odaklanılmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği tarihte sekiz ile altmışdört yıldır Aktaş mahallesinde yaşadığı belirlenen bu kadınların onyedisi yıkıntı ve harabe evlerinde, ondördü ise TOKİ evlerinde yaşamaktadır. Ayrıca TOKİ evlerinden borcunu ödeyemediği için atılan bir yoksul kadının deneyimine de yer verilmiştir. Görüşülen kadınlar, 18-67 yaş aralığında yer almaktadır. Ancak farklı deneyimleri alabilmek açısından, her iki gruptaki kadınlar arasında bekâr, okul öncesinde, okul çağında çocuk sahibi olan ve torun sahibi olan kadınlarla görüşülmüştür. Bekâr ve genç yaştaki kadınlar arasında lise eğitimi tamamlamış olan kadınlara rastlansa da, çoğu kadın ilköğretim mezunudur. Yaşça büyük olan kadınlar ise, ya okuma yazmayı sonradan öğrenmiştir öğrenmiştir ya da hiç okuma yazma bilmemektedir. Kadınlar, eşlerinin düzenli bir geliri olmaması nedeniyle SYDV ve Altındağ Belediyesinden aldıkları gıda ve kömür yardımının yanı sıra 765 TL'lik evde bakım aylığı, çocukların yaşlarına göre 45-55 TL arasında değişen şartlı eğitim yardımı, 425 TL'lik yaşlılık aylığı, 250 TL'lik dul yardımı ve 450 TL'lik korunmaya muhtaç çocuk (KMC) yardımı gibi ayni ve nakdi yardımlarla geçinmektedir. Genellikle bu yardımlarla belirlenen ve zaman zaman eşlerinin geçici işlerden elde ettiği kazançla değişen aylık ortalama hane bütçesi 393 TL'dir. Bununla beraber kadınların tapu sahipliği durumuna bakıldığında, birçok yoksul kadının Altındağ Belediyesi tarafından 150 m² arsası olan 'hak sahipleri'nin hiçbir ücret ödemediği TOKİ evlerine borçsuz geçebildiği koşullardan yararlanamayacağı/yararlanamadığı görülmektedir. Nitekim TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan kadınlar için konut borcunun miktarı, çoğu durumda haneye giren gelirden yüksektir.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada feminist etnografyanın araştırmacıya sunduğu katılımlı gözlem, doküman incelemesi ve derinlemesine görüşme gibi niteliksel araştırma tekniklerinden yararlanarak, kadınların konumlanmış bilgisine ulaşmak hedeflenmiştir (Haraway, 1988'den aktaran Zavirsek, 2006). Dolayısıyla araştırmanın verileri, feminist etnografiye dayalı bir alan araştırması olarak tasarlanan doktora tezi kapsamında, muhtarlık dosyalarının incelenmesi, muhtarlıkta, belediyede ve mahallede gerçekleştirilen gözlemler ve çekilen fotoğraflar, mahalleli kadınlarla gerçekleştirilen serbest görüşmeler ile araştırma özneleriyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Alan araştırması süreci, 2012 Ocak-Haziran aylarında ilk bağlantılarla

gelişmiş ve 2012 Haziran ayının sonlarından başlayarak 2013 Mayıs ayına kadar devam eden derinlemesine görüşmelerin sonlandırılmasıyla tamamlanmıştır. Derinlemesine görüşmelerin hepsi kadınların evlerinde, izinlerini alarak ve araştırmacıyla yalnız kalabildikleri koşullarda gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmeleri araştırmacı tek başına bazılarını ise bir başka araştırmacının desteğini alarak gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin kayıt altına alınması için kullanılması düşünülen ses kayıt cihazı, kadınların çoğunun istememesi üzerine çalıştırılmadığından, bir başka araştırmacının desteğiyle görüşme sırasında notlar alınmıştır. Bu durum, görüşme süresinin zaman zaman 1,5 saati aşmasına neden olmuştur. Görüşmelerin dökümleri, hemen görüşme sonrasında araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Verilerin İşlenmesi ve Analizi

Doktora tez çalışması kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler, Aktaş mahallesinde yaşayan kadınların kentsel dönüşüm projesiyle gündelik yaşamlarında yoksulluk, katılım ve güvenlik bağlamında gerçekleşen dönüşüme odaklanan sorularla yürütülmüştür. Bu çalışma kapsamında ise, sadece kamusal ve özel alanın kullanımını belirleyen koşulların kadınlar açısından ne tür ataerkil ilişkiler ve toplumsal cinsiyet rolleriyle biçimlendiği ve kentsel dönüşüm projesiyle nasıl dönüştüğü sorusuna odaklanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, doktora tez çalışması kapsamında yoksul kadınların hem gündelik yaşamında ihtiyaç duyduğu mekân ve olanakları eşit biçimde kullanabilmesini hem de bu mekân ve fırsatların geliştirilmesinde etkin rol alabilmesini ifade edecek şekilde ele alınan ‘katılım’ bağlamındaki analiz sonuçlarına yer verilmektedir. Derinlemesine görüşmelerin ve gözlem verilerinin analizi, NVİVO nitel araştırma analiz programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

517 sayfalık görüşme dökümünün cümle cümle kodlanması (line-by-line/open coding), özel ve kamusal alanın kullanımında sık sık tekrarlanan davranış kalıpları, karşılaşılan sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma biçimlerine ilişkin kadınların kendi kavramlarına ulaşmak açısından tercih edilmiştir. Bu aşamadan sonra, katılım kavramı altında sınıflandırılan kodlar arasındaki ilişkiler tanımlanarak dört kategoriye ulaşılmıştır (axial coding/tree coding). Ulaşılan kategoriler, kentsel dönüşüm sürecinde yoksul kadınlar için muhafazakâr bir annelik kimliğinin inşa sürecine işaret etmektedir. Bu çerçevede araştırmada önemli bir tema olarak ortaya çıkan ‘muhafazakâr anneliğin inşa süreci’, hem

TOKİ evlerinden hem de yıkıntı haldeki evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınlar için 1) kutsanan annelik ve bakım, 2) okul ve çevresinde muhafazakârlık, 3) kamusal alanda korku ve 4) dışlanma gibi dört ortak kategori üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada da, kentsel dönüşüm projesiyle yoksul kadınlar için özel ve kamusal alanda gündeme gelen muhafazakâr anneliğin inşası, bu dört kategori üzerinden geliştirilen başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır.

Neoliberal Kentleşme Sürecinde Yoksul Kadınlar için Özel ve Kamusal Alanda Muhafazakâr Anneliğin İnşası

Yoksul kadınların kamusal alan kullanımına bakıldığında, kadınların özel alandaki konumlarının ve özel alanda kurulan ataerkil ilişkilerin belirleyici olduğu görülür. Bu durum genel olarak tüm kadınlar için geçerli olsa da, Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesi, yoksul kadınların kamusal alana katılımında muhafazakârlaşmanın artmasıyla sonuçlanan önemli değişimlere neden olmuştur. Bu açıdan Aktaş mahallesindeki yoksul kadınlar için kamusal alan kullanımını belirleyen sınırlar, kentsel dönüşüm projesiyle mahalledeki dayanışmacı komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, yoksulluğun ve güvenlik sorunlarının artmasına bağlı olarak gelişen korku ve bu korkuyla bütünleşen ataerkil ve dini normlarla çizilmektedir. Nitekim Aktaş mahallesi kentsel dönüşüm projesiyle yoksul kadınlar için kamusal alana katılımın toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil ilişkiler çerçevesinde nasıl değiştiğine ilişkin analiz sonuçları, muhafazakâr anneliğin inşa sürecine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Muhafazakâr Anneliğin İnşasında annelik ve bakım rolünü kutsayan ataerkil ve dini ilişkiler

Çoğu zaman annelik ve bakım rolünü kutsayan ataerkil ve dini ilişkiler, yoksul kadınların kimliklerini çocukları ve aileleri için didinen, çocukları olunca kendine güvenleri artan 'gizli kahraman'lar olarak kurmalarında ve kamusal alanda bu kimlikle yer almalarında etkili olmaktadır. Örneğin TOKİ evinde yaşayan S.I (41) okul çağındaki çocukları ve ailesi için didinen, bakım veren anne kimliğinin, çocuğunun öğretmeni tarafından 'gizli kahraman'lık olarak görülmesinden gurur duyarak şöyle bahsetmektedir:

Kızımın öğretmeni hep şey diyor, Sıklamen hanım sen kaç senedir gizli şey mi oynadın diyor. Mesela sınıf annesi başkasıydı ama ben de iş olunca

gider yapar gelirdik. Mesela öğretmen her sene bize para verir, hamur işlerini hep ben yaparım. Öğretmen de hep bunları öbür arkadaş sınıf annesi olan yapar zannedermiş. Arkadaş da demiş ki bir gün, ben bilmiyorum tabi rahatsızım, öğretmenim demiş bunları hep Sıklamen hanımla yaptık, onun yardımı hep vardı demiş. Öğretmen de bana sen gizli kahraman mıydın hep dedi. Çocuklara mesela bir şeyler alınacak, hep ben koşarım, çevrem çoktur ...[]... Hep derdim şurada şu var burada bu var diye arkadaşlara. O yüzden öğretmen bana öyle der, gizli kahramansın.

Bununla beraber yoksul kadınların bakımından sorumlu oldukları kişiler için evde bakım aylığıyla desteklenmesi, bakım rolünün kutsanmasıyla yakından bağlantılıdır. Örneğin TOKİ evlerine geçişle evde bakım aylığı almaya başlayan ve içselleştirilmiş bakım rolleriyle uyumlu olarak kendini annesi ve abisinin bakımına adayın evin en küçük bekâr genç kadını olarak G.Ü. (48), eğitimini tamamlayamasa ve bakım rolü gereği evliliği asla düşünemeyeceğini söylese de kendini değerli hissettiğini söylemektedir. Bu çerçevede Gül, sıklıkla, çevresinin dini ve kültürel normlarına uygun işi yapmaktan dolayı *'Allah razı olsun, sen anneme bakıyorsun, abime bakıyorsun diye'* dua aldığından bahsetmiştir. Yine yıkıntı ve harabe haldeki evinde okul öncesi çağıdaki çocuğuyla imam nikâhlı olarak yaşayan R.E. (18), annelikle birlikte kadının kamusal alandaki statüsünün de arttığını ve resmi nikahın ancak çocuk sayısının artmasıyla mümkün olabileceğini *'Yani bizim tabi imamı kocam da. Daha şimdi 1 çocuk var, 18 yaşındayım ya. Daha çok bilmiyorum öyle şeyleri. Yani olsun derim ama şimdi çok cahilim daha, bir çocuklar artarsa belki'* diyerek ifade etmektedir. Torun sahibi olan ve TOKİ evlerinde yaşayan K.A. (55) de, mahallede var olan ataerkil kültürel kabulün, annelik ve yaşa dayalı hiyerarşiyle şekillendiğini şöyle anlatmaktadır: *'Burada yani değişiktir adetler. Kız gelin gider hakları olmaz yani. Anca çocuğu olur da biraz sözü geçer, okula gider, yardıma bakar, dışarı çıkar'*.

Ancak yoksul kadınların anlatımları Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesiyle birlikte artan yoksulluk ve güvenlik sorunlarının, aile üyelerinin bakım ihtiyaçlarını karşılamak üzere annelik kimliği üzerinden kazanılan kamusal alan kullanımındaki serbestinin kısıtlandığını göstermektedir. Örneğin torun sahibi olan K.R. (33) TOKİ evlerine geçişle birlikte yoksulluğun daha yoğun hissedildiğinden bahsederken, *'Marketler pahalı bir de gıdamız geliyor ya alışverişimiz de olmuyor artık'* diyerek, artık çok fazla dışarı çıkmadığını söylüyor. Benzer şekilde marketlerin pahalı olduğunu her fırsatta belirten ve okul çağındaki çocuklarıyla TOKİ evinde yaşayan A.K. (47), eskiden hiç olmazsa *'hava almak'* için *'kapı önü'*ne çıkabildiğini, ancak TOKİ

evlerine geçişle artık onu da yapamadığını belirtmiştir. Yoksul kadınların birçoğu sadece, evlerinin önüne kadar gelen sokak satıcılarından ve 'çürükçü'den alışveriş yapmakta, para harcamamak için dışarı çıkmamakta ve ev içerisinde kendilerine göre ekonomi yapmaya çalışmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi TOKİ evlerinde yaşayan çoğu yoksul kadın için bu süreç, eve kapanma ve toplumsal cinsiyet rol ve sorumluluklarına sarılma olarak deneyimlenmiştir. Yıkıntı ve harabe evlerinde yaşamaya devam eden yoksul kadınlar için ise, kamusal alanın kullanımında komşuluk ilişkilerindeki kaybın yanı sıra artan yoksulluk ve güvenlik sorunları çok daha etkili olmuştur. Nitekim daha önce fatura, alışveriş gibi etkinlikleri kendilerine eşlik edecek komşu ve akrabalarla birlikte gerçekleştiren yoksul kadınlar, güvenlik sorunlarının artması ve komşuluk ilişkilerinin kopması nedeniyle, bu etkinliklerin artık eşleri ya da erkek çocukları tarafından gerçekleştirildiğini söylemektedir. Dolayısıyla hem TOKİ evlerinde hem de yıkıntı ve harabe evlerde yaşayan yoksul kadınlar için, kentsel dönüşüm süreci, kamusal alanı kullandıkları birçok etkinliğin sınırlanmasıyla deneyimlenmiştir. Ancak yoksulluk koşulları ağırlaştığı ve 'erkekler utandığı' ya da 'tembel' olduğu için sosyal yardımları ve çocukların eğitimini takip etmeye ilişkin etkinliklerin, hala yoksul kadınların temel sorumluluğu olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu çerçevede çoğu yoksul kadının senede bir ya da iki kere sosyal yardım kuruluşlarına gittiği düşünüldüğünde, yoksul kadınlar için kamusal alan kullanımında en yaygın olarak dikkat çeken etkinliğin çocukları okula götürüp getirmek olduğu görülmektedir.

Muhafazakâr Anneliğin İnşasında Okul ve Çevresinde Muhafazakâr Örgütlenmelerle Bağlantılar

Annelik kimliği üzerinden kamusal alana çıkabilen yoksul kadınlar, kamusal alandaki refah hizmetlerine, yardımlaşma ilişkilerine ya da kimliklerini şekillendiren yeni fikirlere bu sayede ulaşabilmektedir. Bu noktada Aktaş mahallesindeki yoksul kadınlar için okul ve çevresi ayrı bir önem taşımaktadır. Gerçekte de birçok yoksul kadın, özel alanda deneyimlediği huzursuzluk ya da şiddetle ve gündelik yaşamlarını etkileyen yoksulluk koşullarıyla ilgili sorunlarını, en sık gittikleri okul ve çevresinde çözmeye çalışmaktadır. Bu açıdan okul ya da çocukların eğitimiyle ilgilenmek, yoksul kadınlara kamusal alana çıkmanın bir yolunu sunarak güçlenme ve özgürleşme potansiyeli taşıdığı noktasında sıklıkla tartışılmaktadır. Ancak okul içerisinde ve çevresinde refah hizmetlerin sunulmaması ya da yetersiz kalmasının yanı sıra yoksul kadınların içerisinde yer aldığı

ataerkil ve muhafazakâr ilişkiler, kamusal alan kullanımının yaratacağı güçlenme ve özgürleşme potansiyelinin önünde ciddi bir engel yaratmaktadır. Nitekim çok az sayıda yoksul kadının okul ve çevresindeki kurumsal refah hizmetleriyle ilişki kurabildiğini belirtmek gerekir. Bu durum, gerek refah hizmetlerdeki yetersizliğin gerekse sosyal hizmetleri sunmakla sorumlu refah kurumlarının sayıca az olmasının yarattığı bir dışlanma olarak ele alınabilir. Bu dışlanma, yoksul kadınların okul ve çevresindeki dini ve muhafazakâr örgütlenmelerle ilişkileneşmesine neden olmuştur. Bu noktada en çarpıcı örnek, yıkıntı ve harabe haldeki evinde yaşamaya devam eden A.Ç. (66)'nin beraber yaşadığı ve Korunmaya Muhtaç Çocuk kapsamına giren torununun eğitim ve yaşam masraflarını karşılayabilmek için sosyal hizmetlere değil dini vakıflara umut bağlamasıdır. Bu noktada eğitim kurumunun bu durumla ilişkili olarak ilgili refah kurumlarıyla hiçbir bağlantı kurmayıp çocukla ilgili bilgileri paylaşmaması, birçok yoksul kadın ve çocuğun refah hizmetlerine ilişkin çeşitli ihtiyaçlarını farklı ağlar üzerinden karşılamak zorunda kaldığını göstermektedir.

Bu koşullar içerisinde yoksul kadınlar daha çok, içerisinde yer aldıkları dini ve ataerkil normlara uygun olarak okul çevresindeki cami ya da dini vakıfları, çocuklarını okula bıraktıktan sonra gidebilecekleri '*yakın*' ve '*güvenli*' kamusal mekânlar olarak görmektedir. Kadınların birçoğu, özellikle kış aylarında çocuklarının okuldan çıkmasını beklerken okulun yakınında bulunan bu mekânlarda ücretsiz kuran kursu ve dini sohbetlere katılarak zamanlarını değerlendirmektedir. Çoğu zaman '*soğuk*', '*bakımsız*', '*eksik ve kötü*' eşyalarla dolu olan evlerine dönmektense, buralarda zamanlarını geçirmeyi tercih eden yoksul kadınlar, akrabalarıyla, komşularıyla ve okuldaki diğer annelerle buralarda bir araya gelmektedir. Bu bağlantılar, evlerine döndüklerinde komşularıyla gerçekleştirdikleri '*kuran toplantıları*' ve '*sohbetler*' biçimini almaktadır. Dolayısıyla kent içi yoksul alanların dönüşüm süreciyle bozulan informel '*kapı önü*' komşuluk ilişkileri yerini formel '*kuran toplantıları*' ve '*dini sohbet*' toplantılarına bırakmaktadır. Bu etkinlik alanları ise, yoksul kadınların geçimlerine ilişkin küçük yardımlaşma ağları kurdukları, eşleri, çocukları ve çevreleriyle ilişkilerinde yaşadıkları sorunlara dini referanslarla cevap aradıkları sosyo-mekânlar olarak, muhafazakâr annelik kimliğinin kurulmasında önemli bir yere sahiptir.

Muhafazakâr Anneliğin İnşasında Eril Kamusal Alanın Yarattığı Korku ve Güvensizlik

Aktaş mahallesindeki yoksul kadınlarla, en çok camiye, kuran kursuna, dergâha, kuran toplantıları için komşularına, sosyal yardım alabilecekleri kurumlara, muhtara giderken ya da çocuklarını, yaşlı ya da bakımından sorumlu oldukları özürülülere parka, hastaneye ve en çok okula götürürken karşılaşmaktadır. Ancak yoksul kadınlar genel olarak kamusal alana çıkarken korktuklarından bahsetmektedir. Bu konuda birçok yoksul kadının anlatımı, kamusal alan kullanımında hissedilen korkunun ataerki baskıyla ve muhafazakârlıkla olan ilişkisini göstermektedir:

Ben zaten açık biri değilim, türbanlı biriyim. Bol da giyiniyorum yani. Güvende olma değil de, yani hiç değilse dikkat çekmem yani. Ama ister istemez yani birinin yüzüne baktın mıydı hissediyorsun yani, o bakışlar benim üstümdeymiş diyorsun yani. Yani bilmiyorum ya, ben çok nefret ediyorum erkeklerden. (K.R., 33, *gecekondu*)

Hiç yalnız gitmem gideceğim yere, bakkala dahi gitsem alırım kızını ya da komşuyu öyle. Akşam olur 7, kilitleriz kapıyı üzerimize geçip otururuz, başka da ne yapabilirsin. Dışarı çıkarken böyle biraz tesettür gibi kapatırım her yerimi. Zaten para çok almam yanıma, kullanacağım kadarını. Zaten çok da çıkmam da yani çocukları da yalnız bırakmam öyle evde. Ya onlarla giderim, giderken bir komşuma el ederim bakıverir biz gelenceye. O kadar yani, pek bir çıkmamız da olmaz. (S.R., 32, *gecekondu*)

Şu var burada, kadın dediğin akşam ezanı deyince evde olacak. Yanında birisi olursa öyle gezebilir. Bir de evin işleri, elektrik su var, onları da hep kadınlar yapar. Kadın alır yanına çocuğunu komşusunu, yardım yardım koşar durur. Çocuğuna bir ayakkabı için bile 8-24 sokakta olabilir ama öyle kendi için gezemez. (S.Ü., 35, *TOKİ*)

Zaten tek başıma çıkamam ben. Biraz bu bizim mahallemiz bozuldu, yani korkarsın mesela tek başına. Bir de hiç alışmamışım, ben hep bacılarımla gider gelirdim. Şimdi de ya onlara haber ederim, ayarlaşırız ya da komşuyla kızıyla giderim, yani öyle tek başıma pek çıkmam da. Çıkarken bir giyimine dikkat edersin. Hani biraz böyle bir tesettür gibi giyinirsin, kapalı. Yanına çok para almazsın yani öyle. (F.U. 37, *TOKİ*)

Sonuç olarak, çoğu yoksul kadın özel ve kamusal alanda güvende olmak ve erkek şiddetinden korunmak için annelik ve bakım rollerine sarılmakta, kapalı ve muhafazakâr kıyafetleri tercih ederek kamusal alanda izinli-yasaklı mekânlar, etkinlikler ve zamanlar içerisinde yer almaktadır.

Muhafazakâr Anneliğin İnşasında Annelik Kimliği Dışında Kalan Kadınlar

Yoksul kadınların anlatımları, boşanmış, bekâr, yeni evli ya da çocuğu okul öncesi çağda olan yoksul genç kadınların muhafazakâr annelik kimliği dışında kalmaları nedeniyle ataerkil baskılara daha açık olduğunu, bakım sorumlulukları gereği kamusal alanı kullanmaktan ya da diğer kadınlarla bir araya gelmekten çekindiğini göstermektedir. Bu dışlanma, Aktaş mahallesinde başlatılan kentsel dönüşüm projesiyle daha da artmış, güvenlik sorunları nedeniyle en çok yıkıntı ve harabe evlerinde yaşayan kadınları etkilemiştir. Bu açıdan TOKİ evlerine geçen genç yoksul kadınlar, yıkıntı ve harabe evlerinde yaşadıkları dışlanma süreçlerinden kurtuldukları için memnun olduklarını belirtse de, hala muhafazakâr annelik üzerinden kurulan ataerkil baskıların varlığından bahsetmektedirler. Örneğin okul öncesi çağdaki çocuğuyla TOKİ evlerinde yaşamaya başlayan L.A. (31), yıkıntı ve harabe evinde yaşarken boşanmış bir kadın olarak üzerindeki baskıdan kurtulduğu için mutlu olduğunu ancak TOKİ evlerinde de *'kuran toplantıları'*na katılmaktan ve komşularla yakın ilişki kurmaktan *'boşanmış'* olduğu için çekindiğini şöyle anlatmaktadır:

Bir de orada [*yıkıntı ve harabe evinde*] faaliyetlerim yoktu. Gecekonuda çok dedikodu olduğu için hiçbir yere çıkamıyordum ...[]... Bir de boşandığım için çok dedikodu olurdu, yani kapıdan şöyle çıksan ismin kötüye çıkıyordu. Aktaş'ı eskiden severdim de şimdi [*yıkıntılarla*] çok kötü oldu. Çok çektim buradaki insanlardan, nefret düzeyine gelmiştim ...[]... Yani bu mahalle rezil aslında, ben isterim ki herkes kendi yaşamını yaşasın ama öyle değil. Onlar nasılsa sen de onlar gibi olmanı bekliyorlar ...[*burada*]... Kadının hakkı yoktur. Boşanmak mesela olmaz onlarda, çekecektir kadın. Ben boşandım mesela, hemen bir hatan mı oldu, bakmadın mı kocana derler, hemen kötü gözle bakarlar. Bak mesela ben de toplantılara giderdim, artık gitmesem gitmem ...[*toplantılarda*]... Kuran konuşmaları yaparlar, vaaz veriliyor işte nasıl davranıcan, kocana ailene diye ...[*şimdi*]... İşte uzaktan uzağa merhaba merhaba. Pek girmiyorum evlere dışarıdan dışarıdan, korkuyorum yine.

Benzer şekilde çocukları okul öncesi çağda olan genç bir anne olarak O.R. (29) ve R.E. (18)'in anlatımları, muhafazakâr annelik kimliği dışında kalan yoksul kadınların özel ve kamusal alanda hissettiği ataerkil baskıya ve deneyimlediği dışlanmaya işaret etmektedir:

Gecekonuda kız olarak çok zor. Şimdi evlendim eşimden dolayı daha güvendeyim ama gecekonuda dalaşsalar sana sen ağzının payını versen bile baş edemezsin ...[*şimdi*]... Benim eşim biraz çok kıskanç, o izin vermiyor öyle gezmelere falan. Çevre çok kötü diye düşünüyor, çevreden

korkuyor hep, ben de dört duvar arasında kalıyorum işte. (O.R., 29, TOKİ)

Genç olduğumdan başıma bir şey gelebilir her an. Her şey yani bıçak sokabilir, içmiştir üstüne atlayabilir yani kadın olarak güçsüzsün, bir şey yapamazsın ...[]... İki tane üç tane [*çocuğun*] oldu mu çıkarsın ya da çocukların büyük oldu mu çıkarsın. Yani başında büyük oldu mu işte. Yani benim teyzemin oğlu oluyor, görücü usulü oldu. Dediler bana bizim adetlerimiz böyle diye. Yani ben de biliyordum böyle olduğunu. Dedim, ben de XX [*etnisitesini belirtiyor*] siz de XX'siniz dedim. Yani katlandım. (R.E., 18, *gecekondu*)

Henüz bekâr bir genç kadın olarak TOKİ evlerine geçişle kendisini daha özgür hisseden G.E. (19)'in anlatımı da, genç kadınların içerisinde yer aldığı ataerkil ve dini normlar çerçevesinde deneyimlediği baskıyı göstermektedir:

Büyükler bazen bizi çok kısıtlıyor, yok oraya gitme, bunu yapma, sevdiğin olmayacak, onla gezemezsin, bir şey yapamazsın. Bazıları sevdiğine verir bazıları vermez. Bazen hani açık giyinme, ailene yakışır şekilde giyinmen gerekir diyorlar. Okul konusunda da öyle tabi, bizinkiler ne oldu ki sen okuyup ne olacan diye, yani engeller oluyor hep.

Sonuç olarak, muhafazakâr annelik kimliği dışında kalmış olan farklı özelliklerdeki kadınların anlatımları, muhafazakâr annelik kimliğinin ataerkil ve dini normlar çerçevesinde yoksul kadınlar üzerinde baskı yaratarak kurulduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yoksul kadınların Aktaş mahallesi kentsel dönüşüm projesiyle kamusal alana katılımlarında gerçekleşen dönüşüme ilişkin analiz, annelik ve bakım rolünü kutsayan ataerkil ve dini ilişkiler ve bu çerçevede geliştirilen evde bakım aylığı gibi sosyal yardımlarla anneliğin, yoksul kadınlar için kamusal alana katılımında önemli bir kimlik olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ancak özellikle kentsel dönüşüm projesiyle birlikte artan yoksulluk ve güvenlik sorunları, annelik kimliğiyle kamusal alana katılımında kazanılan serbestinin kısıtlanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede çocukların okula götürülüp getirilmesi ve çocukların ihtiyaçlarının karşılanması, yoksul kadınların neredeyse tek kamusal alana katılım biçimi haline gelmiştir. Dolayısıyla yoksul kadınların kısıtlanan kamusal alan kullanımı, okul ve çevresinde yetersiz kalan refah hizmetleri nedeniyle daha çok dini ve muhafazakâr yardım vakıflarıyla bağlantı biçimini almıştır. Bu durum ise, gerek özel gerekse kamusal alanda muhafazakâr bir annelik

kimliğinin kuruluşunda etkili olmuştur. Bu açıdan yoksul kadınların kamusal alan kullanımında dikkat çeken etkinliklerin neredeyse tamamen çocukların okula götürülüp getirilmesi ve okul çevresindeki etkinlikler olması, okulların kentsel dönüşüm projeleri kapsamında yoksul kadınların güçlenmesinde etkili birer sosyal hizmet merkezi olarak yapılanmasına duyulan ihtiyacı göstermektedir. Bu mekânların ise, çocukların eğitim, beslenme ve gelişim ihtiyaçlarına ilişkin destek ve danışmanlık hizmetlerinin yanı sıra, yoksul kadınların istihdama katılımını ve girişimciliği destekleyen, toplumsal cinsiyet eşitliğini, kadına yönelik şiddetle mücadeleyi, kadın haklarının gelişimini amaçlayan eğitimlerle ve kadın sağlığı konusundaki hizmetlerle donatılmış olması önemlidir. Bununla beraber, kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve baskıyla mücadelede güçlendirmeyi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik dönüşüm yaratmayı amaçlayan kadın örgütlerinin okul ve çevresinde yoksul kadınların pratik ve stratejik ihtiyaçlarını birlikte ele alması önemlidir. Bu çerçevede muhafazakâr annelik kimliğiyle gündeme gelen baskı ve eşitsizliklere karşı ayrımcılık ve baskı karşıtlığını temele alan feminist sosyal çalışma bakış açısıyla yoksul kadınların stratejik ihtiyaçlarını karşılamayı öncelemek, yoksullukla mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliğini temele alan bir kent politikası açısından öncelik olmaktadır.

Bununla beraber Aktaş mahallesinde, annelik kimliğine sahip olan yoksul kadınlar için muhafazakâr baskı koşullarında kurulan muhafazakâr annelik, aynı zamanda, annelik kimliği dışında kalan ya da henüz bu kimliğiyle kabul edilmemiş yeni anneleri dışlayarak kurulmaktadır. Bu durum Fenster (2005)'ın da ifade ettiği gibi, kadın bedeninin ve kadına ilişkin temsillerin ataerkil ve dini biçimleriyle gündeme gelmekte, kent hakkından toplumsal cinsiyete dayalı dışlanmanın bir biçimi olarak deneyimlenmektedir. Benzer şekilde Yuval-Davis (2000), erkek ya da yaşlı kadınların kılık, kıyafet ya da belirli davranış kalıpları ve bunlara ilişkin kurullarla kendileri gibi olmayanların mekândaki hareketini engellemesi olarak işleyen 'sınırlayıcı kurullar'dan bahsetmektedir. Dolayısıyla Fenster (2005) tarafından kent hakkından toplumsal cinsiyete dayalı dışlanma olarak tanımlanan bu dışlanmanın biçimi, güvenlik sorunları, yaş, medeni durum, sınıf, ırk ve etnisite gibi faktörlere göre değişebilmektedir. Aktaş mahallesinde de benzer şekilde deneyimlendiği gibi, bu durum, dini ve ataerkil normlarca kabul görmüş kadın kimliği dışında kalan kadınların kamusal alan kullanımında farklı sınırlılıkları aşmak için daha fazla desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle okul ve çevresinin

yoksul kadınlara yönelik bir sosyal hizmet merkezi biçiminde donatılmasıyla, annelik kimliği dışında kalan boşanmış, bekâr ve yeni evli yoksul kadınlara ulaşmayı amaçlayan sosyal programların geliştirilmesi önemlidir. Bu açıdan bu hizmetlerle bütünleştirilerek sunulacak ve kentsel dönüşüm projesi içerisinde dahil edilecek düşük ücretli alternatif barınma olanaklarının geliştirilmesi, yoksul kadınların toplumsal cinsiyete dayalı şiddet koşullarından sıyrılarak dönüşüm yaratabilmeleri açısından önemli bir hizmet olacaktır. Böyle bir okul modelinde, özellikle okul çağında olan genç kızların karşılaşılabileceği risklerin tespiti, bu risklerle mücadelede koruyucu, önleyici, bilinç dönüşümünü ve güçlenmeyi temele alan birey, aile ve topluluk düzeyinde geliştirilecek refah hizmetleri ve sosyal çalışmalar önemlidir. Bu hizmetlerin sadece kız çocuklarına yönelik olarak değil erkek çocuklarını da içerecek şekilde planlanması ise, ayrıca üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Amerika’da orta öğretim birimlerinde uygulanan ‘erkek, şiddeti/tecavüzü durdurabilir’ (‘Man Can Stop Rape’) isimli sosyal program, burada sunulan okul modeli için önemli bir örnektir.

Kaynakça

Altındağ Belediyesi 2006 – 2009 Stratejik Planı.

Benería, L. ve M. S. Floro (2006). Labour Market Informalization, Gender and Social Protection: Reflections on Poor Urban Households in Bolivia and Ecuador. Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of ‘the Social’* içinde (ss. 193-216). New York: Palgrave Macmillan.

BM HABITAT (2008). *State of the World’s Cities 2008/2009: Harmonious Cities*. Kenya: United Nations Human Settlements, (UNCHS).

Buğra, A. ve Keyder, Ç. (eds) (2006). *Sosyal Politika Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

De Certeau, M. (1984). *The Practice of Every Day Life*, S. Rendall (çev.) London: University of California Press. Erişim:<http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/DeCerteau-Practice-Excerpts.pdf>.

Dominelli, L. (2002). *Feminist Social Work Theory and Practice*, London: Palgrave.

- Drolet, J. (2010). Feminist Perspectives in Development: Implications for Women and Microcredit, *Journal of Women and Social Work*, 35(3), 212-223. doi: 10.1177/0886109910375218.
- Eder, M. (2010). Retreating State? Political Economy of Welfare Regime Change in Turkey, *Middle East Law and Governance* 2, 152–184. doi: 10.1163/187633710X500739.
- Erman, T. (2007). Çandarlı-Hıdırlıktepe (Altındağ, Ankara) Örneği Üzerinden Suç ve Mekan İlişkisi ve Mahalleli Deneyimleri: Dosya 06. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni*, 55, ss. 30-34.
- Fenster, T. (2005). The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life. *Journal of Gendered Studies*, 14(3), 217-231. doi: 10.1080/09589230500264109.
- Göçmen, İ. (2014). Religion, Politics and Social Assistance in Turkey: The Rise of Religiously Motivated Associations, *Journal of European Social Policy*, 24(1), 92-103. doi: 10.1177/0958928713511278.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610 (21), 21-44. doi: 10.1177/0002716206296780.
- Kabeer, N. ve R. Subrahmanian (1996). *Institutions, Relations and Outcomes: Framework and Tools for Gender-aware Planning*. IDS Discussion Paper No.357, Brighton: Institute of Development Studies. Erişim: <https://www.ids.ac.uk/files/Dp357.pdf>.
- Karaman, O. (2013). Urban Neoliberalism with Islamic Characteristics. *Urban Study*, 50 (16), 3412-3427. doi: 10.1177/0042098013482505
- Lefebvre, H. (1996). The Right to the City, E. Kofman and E. Lebas (eds.) *Writings on Cities* içinde (pp. 63–184), London: Blackwell.
- Masika, De Haan ve Baden, 1997). *Urbanisation and Urban Poverty: A Gender Analysis*. Gender Equality Unit and Swedish International Development Cooperation Agency (Sida) Report 54, Brighton: Institute of Development Studies University of Sussex Publication. Erişim:

http://www.iiav.nl/epublications/1997/Urbanisation_and_urban_poverty.pdf

- Phillips, A. (2001). Feminism and Liberalism Revisited: Has Martha Nussbaum Got It Right?, *Constellations*, 8 (2), 249–66. doi: 10.1111/1467-8675.00229.
- Razavii, S. ve Hassim, S. (2006). Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of ‘the Social’. Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of ‘the Social’* içinde (s. 1-43). New York: Palgrave Macmillan.
- Razavi, S. (2009). Introduction. *The Gendered Impacts of Liberalisation: Towards ‘Embedded Liberalism’?* içinde (derl.) Shahrâ Razavi, Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional Ethnography: A Sociology for People*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Steinhilber, S. (2006). Gender and Post-socialist Welfare States in Central Eastern Europe: Family Policy Reforms in Poland and the Czech Republic Compared. . Razavii, S. ve Hassim, S. (ed.), *Gender and Social Policy in a Global Context Uncovering the Gendered Structure of ‘the Social’* içinde (ss. 68-88). New York: Palgrave Macmillan.
- Stoetzler, M. ve N. Yuval-Davis (2007). Standpoint Theory, Situated Knowledge and the Situated Imagination. *Feminist theory*, 3(3), 315–333. doi: 10.1177/146470002762492024.
- TOKİ (2011). *Geleceğin Türkiye’sini İnşa Ediyoruz: TOKİ Kurum Profili 2010-2011*. Ankara: T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- Uzunçarsılıoğlu, C. B. (2010). İstanbul’u Küresel Kent Yapma Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm ve Ardındaki Konut İhlalleri: Ayazma(n)’dan Bezirganbahçe’ye Tutunamayanlar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yaraş, S. (2014). A Historical Synopsis of Over-feminized Local Governance in Neoliberal Turkey. *Turkish Studies*, 15(1), 100-116. doi: 10.1080/14683849.2014.892239.

- Yuval-Davis, N. (2000). Citizenship, Territoriality and Gendered Construction of Difference. E. Isin (ed.) *Democracy, Citizenship and The Global City*, (ss. 171-187), London: Routledge.
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and Feminist Politics. *European Journal of Women's Studies: Special Issue on Intersectionality*, 13(3): 193–209. doi: 10.1177/1350506806065752.
- Zaviršek, D. (2006). Ethnographic Research as the Source of Critical Knowledge in Social Work and Other Caring Professions. Flaker, V. ve T. Schmid (derl.). *Von der Idee zur Forschungsarbeit: Forschen in Sozialarbeit un Sozialwissenschaft (Böhlau Studienbücher BSB)* içinde (ss. 125-144). Wien: Böhlau Verlag, Herbst.
- 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005)
- 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun (2012)
- 7296 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun (1959)
- 775 sayılı Gecekondu Kanunu (1966)
- 28410 sayılı Dönüşüm Projeleri Özel Hesabı Gelir, Harcama, Kredi ve Kaynak Aktarımı Yönetmeliği (2012)